

**ОПИТИ ЗА УПОТРЕБА В ПУБЛИЧНАТА
КОМУНИКАЦИЯ НА ПАНДЕМИЯТА „КОВИД-19“ КАТО
ДЪРЖАВНА ИДЕОЛОГИЯ**

Георги Лозанов

**ATTEMPTS TO USE THE COVID-19 PANDEMIC AS A
STATE IDEOLOGY IN PUBLIC COMMUNICATION**

Georgi Lozanov

Резюме: Статията разглежда опитите за превръщане на епидемията от коронавирус в държавна идеология, подобна на марксизма-ленинизма в бившите комунистически държави, но за разлика от него не е наложена с репресии, а доброволно възприета. Това става чрез стратегията на публично комуникиране на пандемията по модела на войната в режим на свръхинформация (инфодемия), организирана пирамидално, на чийто връх е поставено държавното управление, получило статут на „добрата власт“. За първи път в основата на една идеология стои не историческо, а природно явление, което ѝ дава шанс да се възползва и управлява екзистенциалните страхове на хората. Статията е фокусирана върху българските реалности, но идеологическото моделиране на пандемията е поставено в широкия геополитически контекст на възхода на консервативните идеологии и разклащането на либералния консенсус в Европа и САЩ.

Ключови думи: власт, война, идеология, консерватизъм, либерализъм, национализъм, медии, пандемия, симулакрум

Abstract: The article looks at the systematic attempts to transform the coronavirus epidemic into a state ideology similar to the Marxist-Leninist one, within the former Eastern Bloc.

However, the current ideological attempts do not rely on repressive state apparatuses. They are voluntarily accepted. What operates behind this voluntary acceptance is a public communication strategy based on the war model and in a regime of hyper-information, i.e. infodemic. It is a strategy with a pyramidal structure, the top of which is held by the state government, reframed as “good” power.

For the first time at the base of an ideology is not a historic event, but a natural one. This gives such a nature-based ideology the chance to exploit and govern the most basic existential fears of people.

Furthermore, the article is focused on the current Bulgarian political situation. However, the aforementioned pandemic’s ideological strategies and their influence in Bulgaria are placed in the broader context of the return of conservative ideologies and the destabilization of the liberal consensus in Europe and the States.

Keywords: Power, war, ideology, conservatism, liberalism, nationalism, media, pandemic, simulacrum

Държавната или официалната идеология (Карл Манхайм я определя като „тотална“) е типологично присъща на тоталитарните

общества – по нея можеш да ги познаеш, макар че се оказват възможни и варианти на типологични отклонения в някакви демократично-тоталитарни хибриди. В общия случай държавната идеология е наложен със средствата на държавната власт матадискурс, който да функционира двойно – един път сам по себе си и втори път като дискурсивна норма и за останалите дискурси, изисква от тях, независимо от предмета си, да възпроизвеждат идеологически смисли и да се разгръщат според две дискурсивни норми – собствената им и идеологическата. Последствията за различните дискурси са различни, като специално тези в общественно-политическата сфера повече или по-малко се превръщат в пропаганден дискурс, който води до еднопартийни режими, както тези в страните от съветския блок. Там официалната идеология се наричаше марксизъм-ленинизъм и включваше корпус от текстове на Маркс, Енгелс и Ленин, а и на различни, сменящи се според политическата конюнктура, дейтели и поддръжници на комунистическата партия. Отричането и дори само отклоненията от техните постулати се наказваше, ако не със затвор, лагер или изселване, то с професионално декласиране и социална маргинализация.

Доколко тази идеология бе продукт на държавна репресия, а не на собствен избор, пролича когато за броени дни след падането на режима, марксистите-ленинци у нас изчезнаха. Дори политическите наследници на бившата комунистическа партия престанаха да се обявяват за такива. Демокрацията, ако не друго, беше донесла свобода на убежденията, защото тя не е идеология, а празна идеологическа рамка, в която открито можеш да си привърженик на всяка идеология, стига да не е противозаконна. Задачата на държавната власт в демокрациите от Западен тип (либералните демокрации) е да управлява социалните системи в услуга на хората, а не мисленето им в услуга на властта.

По време на управлението на ГЕРБ и Обединените патриоти за първи път след Десети ноември отново започна да се усеща обвързване

на държавната власт с идеология – тази на национализма, активно прокламирана от малкия коалиционен партньор при очевидната отстъпчивост на големия. Тя имаше ретроутопичен характер – настоящето се храни не със собствените си постижения, а със славата на миналото и в този смисъл на днешния ден се гледа като на либерално предизвикано отстъпление от националните идеали на великите предци. Така логично, по самия си генезис националистичната идеология налага ксенофобски евроскептицизъм. Превръща различните (турци, роми, бежанци, хомосексуални и пр.) във врагове, като особеното в нашия случай е, че превръща във врагове и подобните. Повече от век след балканските войни националистите продължават да са най-подозрителни и най-склонни към вражда със съседите, с които в много отношения си приличаме и имаме твърде много обща история. В разбирането на националистите, дори да са принудени да го премълчават, и в традицията на ВМРО националните идеали се постигат с кръв – или си победител, или си жертва! Естествената историческа сцена на национализма не е мирът, а войната. Национализмът неизбежно е евроскептичен – едно, защото по принцип е за връщането към хегемонията на националните държави, и второ, защото настоява, че България е най-бедната и най-корумпираната държава в ЕС не по собствена вина, а на другите държави в съюза.

Евроскептицизмът от своя страна измества геополитическите приоритети по посока на Православната дъга и Русия и по парадоксален начин синонимично сближава българският патриотизъм с русофилията. Русофилията днес обаче не е просто културно предпочитание, а политическа подкрепа на един постсъветски олигархически авторитаризъм. И така..., докато кръгът се затвори и идеологията успее да отнеме автономността на индивида.

Разбира се, проектът на националистите за държавна идеология нямаше как да стигне до познатите в близкото минало разправи с

„инакомислещите“ или до изстъпленията на радикалния ислямизъм в Ислямска държава, а и едва ли е такъв замисълът му. Тук се тестваше друг подход – идеологията да не бъде насилствено налагана, а доброволно приета в медийните стратегии на постистината и хибридната война, да стане държавна не в резултат на принуда, а на заблуда (по подобие, да речем, на отхвърлянето на държавната подкрепа за Истанбулската конвенция, след като тя беше представена като защита не срещу домашното насилие, а на множествеността на половете, без в нея да има и дума по такъв въпрос).

Идеологическият възход на национализма у нас обаче не е местно „постижение“, а част от мощната атака през новия век срещу либералната демокрация и нейното обединено институционално представителство в структурите на ЕС. Това разтвори ветрило от консервативни евроскептични и ксенофобски идеологии и повече или по-малко разклати либералния консенсус във всички страни от съюза и в САЩ след идването на власт на Доналд Тръмп (в някои европейски държави тези идеологии успяха вече дори да се превърнат в държавни – Унгария е най-типичният премиер).

Либералната демокрация беше идеологически атакувана (с „хибридната“ помощ на Кремъл) като европейците трябваше да бъдат убедени, че тя (и съответно ЕС) е виновникът за големите им проблеми през 21 век – тероризмът, миграционните вълни, финансовата криза, глобалното затопляне... И така те в ситуация на нагнетявана социокултурна паника да се откажат от либералните ценности в полза на традиционните (каквото и да значи това), горещо прокламирани от консервативните идеолози. Иван Кръстев пише: „Подобно на времето преди един век, и днес европейците преживяват период на парализираща несигурност. Това е исторически период, в който и политическите лидери, и обикновените граждани се разкъсват между често безсмислената свърхактивност и фактическата пасивност, момент, в

който доскоро немислимото – разпадът на ЕС – започва да се приема за нещо неизбежно. Моментът, в който теориите и хипотезите, ръководили само довчера нашите действия, започват да изглеждат не просто остарели, но и почти неразбираеми“ (Кръстев, 2017). Само такава идеологически предизвикана несигурност може да те докара до културна суицидалност: когато се страхуваш да не ти отнемат либералния начин на живот и доброто европейско време да свърши, да си готов сам да се откажеш от него. Консервативните идеологии не залагат на рационални аргументи, а на ирационалността на страха, те са идеологии на колективния страх.

От ужасяващото падане на двете кули на Търговския център в Ню Йорк насам хората толкова настойчиво бяха убеждавани, че правото им на свободно движение в един отворен толерантен свят ще им струва скъпо, че да живееш според собствените си желания, както никога досега в историята, е либерално извращение. И те, уплашени за себе си и от себе си, се оглеждаха откъде ще дойде поредното наказание. Коронавирусът влезе в евроатлантическата култура през тази широко отворена психологическа врата на страха, като ново, по-стряскащо от всички досега, доказателство, че консервативните идеолози са прави и могат да стоварят върху либералната демокрация още една, по-непростима от всички досега, вина.

Така Ковид-19 предизвика безпрецедентно ниво на колективна тревожност, макар че съвсем не е първата опасна болест, стигнала през последните десетилетия до евроатлантическия свят. СПИН-ът, да кажем, сякаш е далеч по-подходящ за идеологически упражнения срещу либералните ценности, защото, както пише Сюзан Зонтаг, „Ако болестта е предадена по полов път – което според повечето хора човек сам си го изпросва, – укорите са по-строги от всякога, особено когато под СПИН се разбира не просто резултатът от сексуални ексцесии, но и перверзност“ (Зонтаг, 2014). Но през 80-те години на миналия век, когато

проблемът идва на дневен ред в Европа и САЩ, либералният консенсус е устойчив, за разлика от днес. А и животът в тази част на света става все по-либерално изнежен и все по-високо ценен, което подсилва заплахите му. Те допълнително са благоприятствани от недоверието в авторитетите, чиито експертни мнения за коронавируса се люшкаха от бич за човечеството до грип като другите, който можеш да изкараш на крак. Масовият човек, оставен сам на себе си, спешно имаше нужда от водачи в срещата му със заплахата. Така беше даден стартът на идеологизирането на вируса, на публичното му комуникиране като консервативен идеологически разказ, чиято поанта беше, че пандемията е следствие от неправилен начин на живот – според либерални, вместо според традиционни ценности; че физическото оцеляване зависи от промяна на общественото съзнание. Този разказ възпроизвеждаше на нов глас опорните точки от репертоара на национализма и другите антилиберални идеологии.

За да може coronavirusът да бъде идеологически употребен, въпросът е само да не изглежда като нелепа случайност, която поради това не е повод за социални и морални изводи, а единствено за медицинска работа. Тук на помощ дойдоха радикализиращи се духовници, които твърдяха, че този път наказанието е „свише“. Но и без тях много хора не бяха склонни да приемат случайното възникване на вируса, защото това само би увеличило страха им от него, даже повече, отколкото подозренията за нечий злонамерен умисъл, тъй като ги изправя пред нетърпящ влияние, непредсказуем феномен, подобен на земетресенията или тайфуните, но за разлика от тях без ясно начало и край. Затова конспиративните сценарии имаха терапевтичен ефект и бързо постигаха масово влияние. Идеологизирането на коронавируса по същността си е такъв сценарий.

Така в онази част от обществото, която има по-изострена либерална чувствителност и националистите язвително наричат

„либерасти“, наред с тревогата за здравето, се появи и тревога, че се е задала някаква следваща консервативна идеология, а именно корона-идеологията, културно близка до национализма, но с много повече предпоставки без съпротива да се превърне в държавна. Предпоставките произтичаха от това, че както никога досега в основата ѝ не стояха текстове, а зараза, стъпваше не върху историческо, а природно явление, което изглеждаше, че я прави много по-ефикасна, защото завладяваше умовете през телата, не беше сякаш въпрос на идеен, а на екзистенциален избор. Тоест, на избор без избор. Статистиката сочеше, че „Чумата“ на Камю е най-четената книга в пандемията, но никой не обръщаше внимание, че тя е роман и то не „медицински“ и чумата не е чума, а метафора на фашизма, която говори за заплахата от пандемия именно в мисленето. Интересът беше само към буквалните аналогии при разпространението на заразата в описания град Оран и разпространението сега в световен мащаб.

Разбира се, коронавирусуът не можеше „от място“ да стане корона-идеология, трябваше да бъде разказан като такава, зависеше как ще влезе в публично обръщение, как ще се управляват риториките при информирането за него, как фактологичната достоверност ще си взаимодейства с идеологическото моделиране.

Първият и по време и по значение модел беше на войната. Пандемията се представяше в социално-психологическата матрица на нападение „по въздух“ от опасен враг, битката с който изисква подчинение. Аналогията с войната позволяваше цивилните йерархии да бъдат отменени и населението да започне да живее „по команда“, като нормалният ход на живота може да се възстанови, едва след като врагът бъде победен. Позволяваше и да се ограничи конституционното право на информация, какъвто, според Чомски, е скритият стремеж на всяка власт, но в „мирно време“ среща гражданска съпротива и получава журналистически отпор.

Но тъй като войната не е природно, а историческо явление, адаптирането на модела ѝ към пандемията позволяваше и още нещо – да се извърши пренос на „врага“ от природата в историята, така че гневът към вируса да се пренасочи към либералната демокрация. Да се наложи впечатлението, че с пандемията природата „се кара“ на историята, заради това, че е допуснала либерална разпуснатост. С разрастването на пандемията консервативните идеолози предусещаха, че е дошъл техният звезден миг и ако си изиграят правилно картите, когато пандемията свърши, животът няма да продължи постарому, а те ще вземат властта, за да я лишат от либералния ѝ характер. Корона-идеологията ще бъде естествено продължена в идеологията на едно бъдещо затворено общество, чийто модел отвъд политическия плурализъм и неговите разграничения между дясно и ляво, ще може да обедини радикалните елементи от крайното дясно и крайното ляво.

Изразеният ксенофобски характер на тази задала се идеология се долавяше още от началото на пандемията в открито заявяваната враждебност към Китай като „родина на заразата“ и то в хипотезата, че вирусът е изфабрикуван там с геополитическа и икономическа цел. Но заедно с това враждебността се пренасяше от далечния и към близкия друг и характерното за националистите стигматизиране на ромите получаваше в новия идеологически контекст нови етикети – „опасно малцинство“, „гетото на заразата“ и т.н.

Несъмнено в най-голяма степен идеологическото моделиране на коронавируса зависеше от медийния модел на информирането за него и докато не си го срещал лично, той си остава виртуален образ, способен да бъде „по-заразен“ от прототипа си.

Основен белег и фактор на влияние в тази информационна кампания бе количеството – толкова много никога и за нищо друго не се е говорило публично. Получи се синдром, обратен на чернобилския: ако през 1986 година, когато се случи аварията в съветската атомна

центра, обществото стана жертва на информационно затъмнение, сега беше жертва на информационно наводнение. И то също нанесе своите щети. Информационният поток по темата, далеч надхвърлящ възможността да бъде усвоен и асимилиран, вместо да помогне на неспециализирания потребител да си формира мнение и поведение, го поставяше в ситуация на комуникативна безпомощност. Така в началото на пандемията, докато заразата все още бе поразила много малка част от населението, но информацията за нея го заливаше от всякъде (инфодемия), коронавирусът се превърна в медиен образ без прототип. Към подобна интерпретация насочи и членът на създадения за борба с Ковид-19 у нас Медицински съвет д-р Александър Симидчиев, който виждаше проблем в това, че имаме „твърде добра информационна система и отделният случай предизвиква генерализация“ (05.04.2020 г.). Такъв образ без прототип попада и в обхвата на въведеното от Жан Бодрийар понятие „симулакрум“, когато фактите отстъпват място на предварително зададени модели. В „Предшествието на симулакра“ Бодрийар пише: „Характерно за симулацията е предшествието на модела... Фактите не следват собствена траектория, те възникват в точката на пресичане на моделите“ (Baudrillard, 1983). Корона-идеологията е симулакрум на пандемия, създаден по моделите на консервативните идеологии и станал възможен благодарение на информационна дезориентация.

Разбира се, информирането за тази сериозна заплаха е дълг на медиите, които те изпълняваха повече от всеотдайно. Работата е там обаче, че ако повтаряш по всички канали отново и отново една и съща информация, тя бавно губи именно информационния си ефект и предизвиква психологически – на масова фиксация. Искаш да чуваш само това и да „имаш уши“ само за него. Същевременно престава да му вярваш, започваш да подозираш, че толкова често ти повтарят едно, за да скрият друго. Не само една лъжа, повторена сто пъти, се превръща

в истина, но и една истина, повторена сто пъти, се превръща в лъжа. Или по-точно в симуляция. Бедствията и кризите са златно време за спекулантите, включително и на информационния пазар, и в резултат на спекулата им темата бързо обрасна с конспиративни сценарии, доминиращият между които беше корона-идеология. На фона на всички целенасочено разпалвани през новия век страхове от и за либералния начин на живот коронавируса̀т придобиваше катарзисен потенциал: когато непрестанно се чувстваш заплашен, но не знаеш откъде точно ще дойде заплахата, подсъзнателно искаш най-после чакането да свърши и да се изправиш очи в очи с нея. Коронавирусът се оказа изненадващо подходящ да изпълни тази роля, защото, за разлика от смътните предчувствия за екологични или исторически апокалипсиси, той предизвикваше един нов и съвсем конкретен страх, който те освобождава от старите хипотетични страхове, забравяш за тях.

Следващият фактор на влияние в идеологическото моделиране на коронавируса̀т бе възприетият пирамидален модел на информационната кампания. На неговия връх стоеше назначен от министър-председателя Национален щаб с началник „под пагон“ (в матрицата на войната) и медиите, взаимно индоктринирайки се, възпроизвеждаха йерархично спуснатата информация. Шефът на щаба бързо си създаде образ на строг, загрижен военен, придобил статут на „глас на съдбата“. Лично оповестяваше пораженията от заразата и лично преценяваше как трябва да се говори за тях. Лайтмотивът му горе-долу се свеждаше до следното: стойте си вкъщи, другото не е ваша работа. Още тогава смеховият фолклор беше доловил, че това е идеологическа процедура, насочена срещу правата и достойнството на автономния индивид: „Положението е като в детската градина. Папкаш, спинкаш, акаш и слушкаш генерал Мутафчийски”¹.

¹ Вж. Лозанов, Георги, „Вицовете, които коронавируса̀т роди в България“, Дойче Веле, 12.05.2020 г. <https://www.dw.com/bg/a-53401172>
Медиалог/ Medialog, бр. 9/2021
ISSN 2535-0846
www.medialog-bg.com

Някакъв опит да се наруши пирамидалността на информационния модел бе сформираният успоредно и алтернативно на щаба Медицински съвет, но той просъществува около седмица и резултатите от дейността му останаха само за „служебно ползване“. Така публичният дебат за коронавируса – като шанс за обществото да запази цивилния си характер и хората да не губят гражданското си самочувствие, си остана блокиран от неподлежащата на критическа оценка позиция на държавата. Липсата на дебат и занижената критичност към властта по време на първата вълна на пандемията деформира медийния ѝ образ до степен борбата с нея да бъде представена като изключителен успех на властта, независимо че междувременно достигнахме едни от най-лошите показатели за Европа.

Информационната кампания за пандемията негласно, но активно изпълни ролята на политически пиар на държавната власт – създаваше ѝ позитивен имидж, въпреки рестрикциите, които налагаше. Нещо повече, част от обществото постепенно прие, че понеже рестрикциите са спасение от застигналото те бедствие, тъкмо в тях въобще се състои функцията на властта. Рестриктивният властови ред, наложен от пандемията, намери у нас и благодатната почва на соцносталгията – за изразителите ѝ той въздействаше като желана реминисценция на командното общество, чието разпускане преди 30 години, според тях, е историческа грешка. И вирусът се яви в перспективата на българската поговорка „Всяко зло за добро“ като надежда, че може да обърне хода на историята и да се озовем отново в „татовото време“. Изследванията още далеч преди пандемията показваха, че над 55 процента от населението одобрява Тодор Живков² и свързва сигурността с „твърда ръка“, а разочарованията на прехода допълнително формират готовност за диктатура.

² Вж. Преходът: митове и памет, 25 години по-късно. Национално представително проучване на Алфа ризърч, част от инициативата „25 години свободна България“, 2014.

https://alpharesearch.bg/userfiles/file/Prehod_press_release__091114.pdf

Медиалог/ Medialog, бр. 9/2021

ISSN 2535-0846

www.medialog-bg.com

Извличането от коронавируса на антилиберална държавна идеология мина през това, че тя обозначи като успешна властта, именно заради отказа ѝ от либерални практики и я накара да действа според прокламираните традиционни ценности, доведени от принудителната изолация до екстрем.

Социалните противоречия бяха изтласкани от биологичната заплахата, управляващите неочаквано бяха станали от „добрите“, народът с надеждата да го пазят от бедствието, беше сключил примирие с тях и беше склонен да забрави довчерашните си недоволства от същата тази власт. Пандемията, поне до време, се оказа ваксина за властта.

Коронавирусът обаче не успя да се превърне в нова държавна идеология, защото такава негова употреба изглеждаше възможна в началото на пандемията, когато той беше повече феномен на публичната комуникация, отколкото на персоналния опит. След стреса от хилядите, загубили битката с болестта, обществото вече не беше в състояние да инвестира доверие в представителите на властта, нито дори да ги слуша. Числата обезсмислят думите, затихна даже интересът към критическите позиции, които изобличаваха властта, че не се справя с пандемията. Когато вирусът мине собствения ти праг, не си готов да виниш безотговорната либерална демокрация, подмолните китайци и лично Бил Гейтс, а търсиш конкретен виновник, когото можеш да накажеш персонално. И всеки в институционална роля „по условие“ става такъв. Така че държавата вече съвсем не беше в позиция да очаква идеологическа идентификация с нея. Напротив, появи се мощна протестна вълна срещу управляващите и забравените за кратко поводи за недоволство на гражданите напълниха улиците и площадите. Протестът в крайна сметка ги свали от власт на парламентарните избори и така край другото ги наказва и за жертвите на пандемията.

Използвана литература:

ЗОНТАГ, Сюзън (2014). *Болестта като метафора. СПИН и неговите метафори*. София: изд. „Изток-Запад“. [Zontag, Syuzan (2014). *Bolestta kato metafora. SPIN i negovite metafori*. Sofia: izd. 'Iztok-Zapad']

КРЪСТЕВ, Иван (2017). *След Европа. За слабостта и силата на ЕС*. София: Обсидиан. [Krastev, Ivan (2017). *Sled Evropa. Za slabostta i silata na EU*. Sofia: Obsidian]

BAUDRILLARD, Jean (1983). *Simulacres et Simulation*. Art&Test.

Георги Лозанов е доцент във Факултета по журналистика и масова комуникация на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Дългогодишен член на медийния регулаторен орган. Автор на повече от 100 научни студии и над 200 статии, посветени на въпросите на електронните и печатните медии, културологията, изкуствознанието философията, естетиката и литературната критика.

Georgi Lozanov is an associate professor at the Faculty of Journalism and Mass Communication at Sofia University "St. Kliment Ohridski". Long-term member of the Bulgarian media regulatory body. Author of more than 100 scientific studies and over 200 articles on electronic and print media, culturology, art history, philosophy, aesthetics and literary criticism.